

Ulusların İnşası

Ama nedir ... bir ulus? Neden bir Hanover ya da Büyük Parma Dükaliği ulusu değil de bir Hollanda ulusu?

Ernest Renan, 1882¹

Ulusal olan nedir? Konuştuğunuz dildeki tek bir sözcüğü bile kimse anlamazken.

Johann Nestroy, 1862²

Şayet büyük bir halk, hakikat in yalnızca kendinde bulunabileceğine inanmıyorsa ... şayet ayağa kalkmaya ve elindeki hakikatle bir başına geri kalan her şeyi kurtarmaya muktedir ve yazgılı olduğuna inanmıyorsa, değil büyük bir halk olmak, etnografik bir malzeme olmaktan ileri gidemeyecektir ... Bu inancı yitirmiş bir ulus, ulus olmaktan çıkar.

F. Dostoyevski, 1871–2³

*NATIONS. Réunion ici tous les peuples**

Gustave Flaubert, yaklaşık 1854⁴

I

Budönemde uluslararası siyasetle iç siyaseti birbirine bu denli yaklaştıran bağın, bizim 'milliyetçilik' dediğimiz, oysa ondokuzuncu yüzyılın ortalarında hâlâ 'ulusallık ilkesi' olarak bilinen şey olduğu son derece açıktır. 1848'den 1870'lere kadarki dönemin uluslararası siyaseti neydi? Gelecekteki batılı tarihyazımının bu konuda en ufak bir şüphesi yoktu: Bu siyaset, ulus-devletlerden müteşekkil bir Avrupa'nın kurulmasıdır. Çağın bu yüzüyle, ekonomik ilerleme, liberalizm, hatta belki de demokrasi gibi bu yüzle ilintili olduğu çok açık olan diğer yüzler arasındaki ilişki hakkında hatırı sayılır bir belirsizlik varolabilir, ama ulusallığın [milliyetin] merkezi rolünden şüphe edilemez.

Gerçekten de, başka nasıl olabilirdi ki? 1848, 'halkların baharı', başka şeylerin yanında, aynı zamanda ve başta uluslararası bakımdan ulusallığın, daha doğrusu birbirine rakip ulusallıkların öne çıktığı bir dönemdi. Çeklerin, Hırvatların, Danlıların ve diğerlerinin (daha büyük ulusların, kendi özelemlerini devrimci emellerine kurban edeceklerine ilişkin endişeleri ve kuşkuları artsa da) yine de yaptıkları gibi, Almanlar, İtalyanlar, Macar-

* ULUSLAR: Bütün halkları bir araya toplamak.

lar, Polonyalılar, Romenler ve diğerleri de, baskıcı yönetimlere karşı kendi uluslarından olan herkesi kucaklayacak bağımsız ve birleşik devletler kurma haklarını öne çıkardılar. Fransa zaten bağımsız ulusal bir devletti, ama buna rağmen milliyetçiydi.

Devrimler başarısız olsa da, sonraki yirmi beş yılın Avrupa politikasına hakim olan özelemler aynıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, devrimci olmayan ya da ancak marjinal devrimci yollardan olsa da, şu ya da bu biçimde bu özelemlere ulaşıldı. Fransa, büyük Napoleon'un karikatürünün [III. Napoleon] yönetimi altında yeniden 'büyük ulus'un bir karikatürüne döndü; Almanya ve İtalya, Savoy ve Prusya krallıkları altında birleşti; Macaristan, 1867 Uzlaşması ile fiilen bir öz yönetime kavuştu; Romanya, iki 'Tuna prensliği'nin birleşmesiyle bir devlet haline geldi. Yalnızca, 1848 devriminde yeterince yer almamış olan Polonya, 1863 ayaklanması sırasında ne bağımsızlık ne de özerklik kazanabildi.

'Ulusal sorun', güneydoğu ucundan olduğu gibi batı ucundan da Avrupa'ya girdi. İrlanda'da kıtlığın ve İngiltere'ye karşı duyulan nefretin harekete geçirdiği milyonlarca taşralının desteğini arkalarına alan Fenianlar; ulusal sorunun radikal bir ayaklanma biçiminde ortaya çıkmasına neden oldular. Çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun bunalımı, Balkanlarda uzun zamandır yönettiği Hıristiyan haklar arasında bir ayaklanma biçimini aldı. Gerçi hâlâ olması gerektiğini düşündüklerinden çok küçüklerdi, ama Yunanistan ve Sırbistan zaten bağımsızdı. Romanya, 1850'lerin sonlarında bir tür bağımsızlık kazandı. 1870'lerin başlarındaki halk isyanları, on yılın sonunda Bulgaristan'ı bağımsız yapacak ve Balkanların 'Balkanlaşması'nı hızlandıracak bir başka ulusal ve uluslararası Türk bunalımının yolunu açtı. Dışişleri bakanlarının daimi uğraşısı olmuş 'Doğu Sorunu', şimdi esas olarak, 'ulus' olduğunu iddia eden ve [ulusu] temsil ettiğine inanan, ebatları belli olmayan belirsiz sayıda yeni devletin ortasında Avrupalı Türkiye'nin haritasının yeniden nasıl çizileceği sorunu gibi görünmekteydi. Yine, biraz daha kuzeye çıkıldığında, Habsburg İmparatorluğu'nun sorunlarının, imparatorluğu oluşturan, ılımlı bir kültürel özerklikten ayrılmaya dek değişen talepler ileri süren –ya da ileri sürmesi olası– çeşitli milliyetlerin sorunlarından ibaret olduğu çok daha açıktı.

Ulusların kuruluşu, Avrupa'nın dışında bile gözle görülür boyutlardaydı. Amerikan İç Savaşı, Amerikan ulusunun, karışıklığa karşı birliğini sürdürme gayretinden başka neydi? Meiji Restorasyonu, Japonya'da yeni ve gururlu bir 'ulus'un ortaya çıkmasından başka neydi? Walter Bagehot'un (1826–77) dediği gibi, dünyanın her yanında "uluslar kuruluyor"du; çağın baskın niteliği buydu.

Bu görüngünün doğasının pek az araştırıldığını söylemek mümkündür. ‘Ulus’, doğal kabul edilen bir görüngüydü. Bağehot’un dediği gibi: “Burada bir zorluk olduğunu düşünmüyoruz bile: ‘Sorulmadığı sürece ne olduğunu biliyoruz’, ama onu ne hemen açıklayabilir ne de tanımlayabiliriz”⁵; zaten pek az insan buna gerek olduğunu düşünüyordu. Peki, İngilizler İngiliz olmanın anlamını biliyorlar mıydı; Fransızların, Almanların, İtalyanların ya da Rusların, kolektif kimliklerinden kuşkuları olmadığı kesin miydi? Belki de bilmiyorlardı, ama ulusların kurulduğu bu çağda, ‘uluslar’ın (geçmiş tarihi, ortak kültürü, etnik bileşimi ve giderek *dili* aracılığıyla tanımlanan bir ‘ulus’un üyelerinin yaşadığı bir bölgeyle tanımlanan tutarlı bir toprak parçasına sahip) egemen uluslar haline gelmelerinin istenir bir şey olmasının yanında, bunun da zorunlu ve mantıklı olduğuna inanılmaktaydı. Fakat, bu içerimde mantıksal hiçbir yan yoktur. Eğer öteki gruplardan bir dizi ölçütle ayırıldıkları birbirinden farklı insan gruplarının varlığı hem yadsınamaz hem de tarih kadar eski bir olguysa, bu grupların ifade ettikleri şeyin, ondokuzuncu yüzyılın ‘ulusluk’ [ulus olma] olarak kabul ettiği şey olmadığı bir gerçektir. Hatta, birakalım devletlerin ‘uluslar’la çakışmasını, ondokuzuncu yüzyıl tarzı teritoryal [ülkesel] devletler biçiminde örgütlenmedikleri de bir o kadar gerçektir. Daha eski bazı teritoryal devletler –İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve hatta Rusya–bariz bir saçmalığa düşmeden ‘ulus–devlet’ler olarak tanımlanabilseler de, bunlar görece yakın tarihsel görüngülerdi. Ulus–olmayan–devletlerden ulus–devletler oluşturma özlemi, genel bir program olarak bile Fransız devriminin bir yan ürünüydü. O nedenle, ulusların oluşumu ile, ele aldığımız dönemde ortaya çıktığı oranda ve ulus–devletlerin yaratılması anlamına geldiği ölçüde ‘milliyetçilik’ arasında açık bir ayırım yapmamız gerekir.

Sorun yalnızca analitik değil, pratik bir sorundur. Çünkü, birakalım dünyanın geri kalanını, Avrupa bile, kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde devletlere sahip ya da –haklı ya da değil– devlet kurma özlemi duyan ‘uluslar’ ile bu konuda hayli belirsizliğin var olduğu uluslar arasında bölünmüştü. Birincisi için en güvenli kılavuz, siyasi gerçekler, kurumsal tarih ya da ediplerin [literati] kültürel tarihiydi. Fransa, İngiltere, İspanya, Rusya, yadsınamaz biçimde ‘ulustu’lar; çünkü Fransız, İngiliz vs. diye tanımlanan devletlere sahiptiler. Macaristan ile Polonya da ulustular; çünkü Habsburg İmparatorluğu’nda bile Macar krallığı diye ayrı bir [siyasi] varlık bulunmaktaydı; onsekizinci yüzyılın sonunda ortadan kaldırılıncaya kadar, uzun zamandır Polonya devleti diye bir devlet vardı. Almanya, iki nedenden dolayı bir ulustu: Hiçbir zaman tek bir teritoryal devlet halinde birleşmemiş olmalarına karşın, sayısız Alman prensliği, uzun

zamandır 'Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu' denen şeyi oluşturmuştu; (ikinci olarak) bu prenslikler, halihazırda Alman Federasyonu'nu meydana getirmekteydi ve aynı zamanda da bütün eğitilmiş Almanlar aynı yazı dilini ve edebiyatı paylaşıyordu. Yine, hiçbir zaman siyasi bir varlık olmasa da İtalya, seçkinleri tarafından paylaşılan belki de en eski ortak edebiyat kültürüne sahipti.* Vs.

Şu halde, ulus olmanın 'tarihsel' ölçütü; sıradan insanların kültürüyle ve kurumlarıyla özdeşleşmek ya da onlarla çok bariz bir uyumsuzluğa düşmek kaydıyla, hakim sınıfların ya da eğitilmiş seçkinlerin kültür ve kurumlarının belirleyici önemini ifade etmekteydi. Ama milliyetçiliğin *ideolojik* savı, demokratik ve devrimci savdan çok daha radikal ve çok daha farklıydı. Bu sav şu olguya dayanmaktaydı: Tarih ya da kültür ne derse desin, İrlandalılar İrlandalıydı, İngiliz değil; Çekler Çekti, Alman değil; Finliler, Rus değildi ve hiçbir halk, diğeri tarafından sömürülmemeli ve yönetilmemeliydi. Bu iddiayı destekleyecek tarihsel savlar bulmak ya da icat etmek mümkündü –her zaman böyle şeyler keşfedilebilir–; ama özünde Çek hareketi, St Wenceslas hükümdarlığını yeniden kurmak gibi bir iddia taşımadığı gibi, İrlandalılar da 1801 tarihli Birlik'in İptali'ni talep etmiyorlardı. Bu anlamdaki ayrılıkçılığın temeli, (fiziksel görünümde hemen farkedilebilecek farklılıkların, hatta dilsel farklılıkların olması anlamında) mutlaka 'etnik' değildi. Dönemimiz boyunca (çoğu zaten İngilizce konuşan) İrlandalıların, (yazın dilleri Dancadan çok farklı olmayan) Norveçlilerin ya da (milliyetçileri hem İsveççe hem de Fince konuşan) Finlilerin hareketleri, temelde bir dil davası değildi. Dava kültürel olduğu ölçüde, halkın önemli bir kısmının henüz pek az ilgilenmekte olduğu 'yüksek kültür'e değil, sözlü kültüre –şarkılar, baladlar, destanlar vs. gibi 'folk'un (sıradan insanların, yani köylülerin) yaşam tarzına ve geleneklerine– dayanmaktaydı. 'Ulusal canlanma'nın ilk evresi kaçınılmaz olarak bu folk mirasının yeniden bulgalandığı, derlendiği ve ondan gurur duyulduğu bir evreydi (Bakınız: *Devrim Çağı*, 14. Bölüm): Fakat, kendi başına bu siyasi değildi. Ulusal canlanmanın öncüleri, Litvanyalı ya da Estonyalı köylülerin folklorünü ve eski değerlerini derleyen Baltık'taki kibar aydın beyler veya (Alman Luteryan papazlar gibi) yabancı hakim sınıfların kültürlü üyeleri ya da seçkinlerdi. İrlandalılar, *leprechaun*lara** inandıklarından milliyetçi değildi.

* Modern İngilizlerin, Almanların ya da Fransızların hiçbiri, kendi ülkelerinde yazılmış onördüncü yüzyıl edebiyatı eserlerini, neredeyse farklı bir dili öğrenmeden okuyamazlar; oysa bugün bütün eğitilmiş İtalyanlar, Dante'yi, modern İngilizce okurların Shakespeare okumasından çok daha kolay bir biçimde okuyabilmektedirler.

** İrlanda öykülerinde adı geçen büyük hazineye sahip, kısa boylu ayakkabıcı cin –çn.

İrlandalıların neden milliyetçi olduklarını ve milliyetçi olmaktan ne kadar uzak olduklarını ileride ele alacağız. Buradaki asıl önemli olan nokta şudur: Tipik bir 'tarih-siz ulus' ya da 'yarı-tarihsel ulus', aynı zamanda *küçük* bir ulustu ve bu durum, ondokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğini pek fark edilmemiş olan bir ikileme karşı karşıya getirdi. Çünkü 'ulus-devlet' savunucuları, ulus-devletin yalnızca ulusal değil, aynı zamanda 'ilerici' olması (yani yaşayabilir bir ekonomi, teknoloji, devlet örgütlenmesi ve askeri güç geliştirmeye yetenekli olması), yani en azından makul büyüklükte olması gerektiğini varsaymışlardı. Aslında ulus-devlet, modern, liberal, ilerici ve *de facto* burjuva toplumunun gelişmesinin 'doğal' birimi olacaktı. 'Bağımsızlık' kadar birlik de onun ilkesiydi ve birlik için tarihsel savlara bulunmadığı yerlerde -İtalya'da ve Almanya'da yaptıkları gibi- mümkün olduğunca bir program biçiminde formüle edildi. Balkan Slavlarının kendilerini aynı ulusun parçası olarak gördüklerine dair hiçbir kanıt yokken, yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan milliyetçi ideologlar, en az Shakespeare'ninki kadar gerçek dışı bir 'İlirya' bağlamında düşündüler; yani Sırları, Hırvatları, Slovenleri, Bosnalıları, Makedonları, ve bugün Yugoslav milliyetçiliklerinin, en hafif deyimle, Hırvat, Sloven vs. hissiyatıyla çatıştığını gösteren başkalarını bir araya getirecek bir 'Yugoslav' devleti.

'Ulusların Avrupası'nın en belagatli ve tipik savunucusu olan Giuseppe Mazzini (1805-72), 1857'de idealindeki Avrupa haritasını önerdi.⁶ Harita, bu tür sadece on bir birlikten oluşmaktaydı. Mazzini'nin 'ulus-devletler'le ilgili düşüncesinin, 1919-20'de Versailles'da Avrupa haritasının ulusal ilkelere göre sistemli biçimde yeniden çizilmesine nezaret etmekle kalan Woodrow Wilson'inkinden son derece farklı olduğu çok açıktı. Wilson'ın Avrupası, yirmi altı ya da (İrlanda'yı da dahil edersek) yirmi yedi egemen devletten oluşmaktaydı ve Wilsoncu ölçütlere göre bu sayıya birkaç tane daha eklenebilirdi. Peki küçük uluslara ne olacaktı? İsviçre'nin, Savoy, Almanya, Tirol, Carinthia ve Slovenya ile birleşmesini öneren bir adamın, diyelim Habsburg İmparatorluğu'nu ulusal ilkeyi çiğnemekle eleştiremeyecek olması Mazzini'nin dikkatinden kaçmış bile olsa, küçük ulusların, kararsız bir özerklikle ya da onsuz, federal ya da başka bir yoldan, yaşama olasılığı bulunan ulus-devletler halinde bütünleştirilmeleri gerektiği açıktır.

Ulus-devletleri ilerlemeyle özdeş görenlerin en basit savı, küçük ve geri kalmış halkların 'gerçek' ulus karakteri taşıdıklarını reddetmek ya da ilerlemenin onları daha büyük 'gerçek' uluslar içersinde taşralı bir özel durum haline getirmek zorunda kalacağını, hatta bir *Kulturvolk*'a

asimile edilmek suretiyle ortadan kalkacaklarını ileri sürmek olacaktı. Bu, hiç de gerçek dışı gibi görünmüyordu. Yine de Almanya'nın bir parçası olmaları, Mecklenburgerlerin Yüksek Almandan çok Flamanca'ya daha yakın olan ve Bavyeralıların anlayamadığı bir ağız konuşmalarını ya da Lusatialı Slavların, temelde Alman olan bir devleti kabul etmelerini (ki hâlâ böyledirler) önlemedi. *Provençal* ve *Langue d'oc* konuşanları saymasak bile, Bretonların ya da bir Bask, Katalan ve Flaman grubunun, bir parçasını oluşturdukları Fransız ulusuyla mükemmel uyduğu görülmekteydi; Alsaslılar ise, yalnızca başka bir büyük ulus-devlet -Almanya- [Fransa'ya olan] bağlılıklarına itiraz ettiği için sorun yaratmaktaydılar. Üstelik, seçkinleri, dillerinin yeryüzünden silinmesinden üzüntü duymadan ileriye bakan küçük dil grupları da vardı. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında yığınla Galli bu gelişmeye boyun eğdi; bazıları da ilerlemenin geri bir bölgeye girmesini kolaylaştıracağını düşünerek bu gelişmeyi memnuniyetle karşıladı.

Bu savlarda eşitlikçi olmayan güçlü bir öge ve belki de daha güçlü özel bir mazeretçi/savunmacı unsur bulunmaktaydı. Bazı -ideologları da dahil, büyük, 'ileri', yerleşik- ülkeler, üstün gelmeye ya da (ideologların Darwinci üsluplarıyla ifade edildiğinde) bu var olma mücadelesinden zaferle çıkmaya tarih gereği yazgılıydı, ötekiler ise değil. Ancak, her ne kadar tanınmayan ulusların sözcülerinin bu düşüncede herhangi bir paylarının bulunması söz konusu değilse de, bunun, bazı ulusların diğerlerini baskı altına almak için hazırladıkları bir kumpas gibi basit bir biçimde yorumlanmaması gerekir. Çünkü söz konusu sav, dışardakiler kadar bir ulusun kendi bölgesel dil ve kültürlerini de hedef almaktadır ve, bu dil ve kültürlerin ille de ortadan kalkması değil, yalnızca 'dil' statüsünden 'ağız' statüsüne düşürülmeleri amaçlanmaktadır. Cavour, Savoyluların birleşik İtalya'da (İtalyancadan çok Fransızcaya yakın olan) kendi dillerini konuşma haklarını reddetmiyordu: Kendisi de, yerel amaçlarla olmak üzere bu dili kullanmıştı. O ve öteki İtalyan milliyetçileri, yalnızca tek bir resmi dilin olması, eğitim dilinin İtalyanca olması üzerinde durdular; diğer dillerden batanı batır, çıkanı çıkardı. Nitekim bu evrede olduğu gibi, ne Sicilyalılar ne de Sardunyalılar, ayrı bir ulus olduklarını ileri sürdüler; dolayısıyla onların sorunu, en iyi halde 'bölgecilik' olarak yeniden tanımlanabilirdi. Sorun, ancak küçük bir halk ulus olma iddiasında bulunduğu siyasi bir anlam ve önem kazandı (Örneğin 1848'de, sözcüleri, Frankfurt parlamentosunda yer almaları için Alman liberallerinin yaptığı daveti geri çevirdiklerinde Çekler'in yaptığı buydu). Almanlar, Çeklerin varlığını inkâr etmediler. Yalnızca (çok doğru olarak) bütün eğitilmiş Çek-

lerin Almanca okuyup yazdıklarını, Alman yüksek kültürünü paylaştıklarını, o nedenle de (yanlış biçimde) Alman olduklarını varsaydılar. Çek seçkinlerinin aynı zamanda Çekçe de konuşuyor ve yerel sıradan halkın kültürünü paylaşıyor olmalarının, tıpkı genelde sıradan halkın, özelden köylülüğün tutumlarının bir öneminin olmaması gibi, siyasi açıdan hiçbir önemi yoktu.

O nedenle küçük halkların ulusal özlemleri ile karşılaşan 'ulusal Avrupa'nın ideologlarının önünde üç seçenek vardı: Varlıklarının meşruiyetini tümüyle inkâr edebilirlerdi; bölgesel özerklik isteyen hareketler düzeyine düşürebilirlerdi; ya da yadsınamaz olsalar da idaresi mümkün olmayan gerçekler olarak kabul edebilirlerdi. Slovenler, Slovaklar ve Macarlar konusunda Almanların tercihi birinciden yana oldu.*

Cavour ile Mazzini, İrlanda hareketinde ikinci görüşü benimsediler. Hiçbir şey, bu insanların, kitle temelinden kimsenin kuşku duymadığı ulusal bir hareketi milliyetçi bir kalıba sokmaktaki başarısızlıklarından daha paradoksal değildir. Her türden siyasetçi, (o dönemlerde tam bağımsızlığı düşünmemesine karşın, ulusal hareketleri 1848'den sonra artık tartışma götürmez hale gelen) Çekler için üçüncü görüşü benimsemek zorunda kaldı. Elbette olanaklı olduğu yerlerde bu tür hareketlere ilgi gösterdiler. Hiçbir yabancı, çok eskiden kurulmuş (İngiltere, Fransa ve İspanya gibi) 'ulusal' devletlerin bir çoğunun aslında çok uluslu olduklarını belirtmeye zahmet etmez; çünkü Galliler, İskoçlar, Bretonlar, Katalanlar vs., ortaya ne uluslararası bir sorun çıkarmış ne de (belki Katalanlar dışında) kendi ülkelerinin iç politikaları açısından önemli bir sorun oluşturmuşlardır.

II

Şu halde, ulus-devlet kurmayı amaçlayan hareketle 'milliyetçilik' arasında temel bir farklılık bulunmaktaydı. Biri, ötekine dayandığını iddia ederek siyasi bir yapın oluşturma programıydı. Belli amaçlarla Alman olduklarını düşünen pek çok kişi, bırakalım ulusal bir şarkıda dendiği gibi batıda Meuse ve doğuda Niemen nehirleri, kuzeyde Danimarka boğazı (The Belt), güneyde Adige nehri arasında kalan bir bölgede yaşayan bütün

* Bu tutum, en azından bizim ele aldığımız dönemde milliyetçiliğe büyük bir önem vermeyen, o nedenle meseleye tamamen işlemsel açıdan yaklaşan toplumsal devrimcilerin tutumundan ayırt edilmelidir. Marx için 1848'de Macar ve Polonya milliyetçiliği iyiydi, çünkü devrimin yanındaydılar; Çek ve Hırvat milliyetçiliği ise kötüydü, çünkü nesnel olarak karşı-devrim saflarında yer almaktaydılar. Ancak, bu tür görüşlerde (son derece şovenist Fransız devrimcileri -bilhassa Blanquiciler- arasında -hatta Engels için bile bu söylenebilir- çok bariz olan) büyük-ulus milliyetçiliğinden bir şeyler bulunduğunu yadsıyamayız.

Almanları içermesini, bunun, tek bir Alman devleti, belli tipte bir Alman devleti imasını barındırdığına bile inanmıyordu. Bismarck, bu 'büyük Almanya' programını reddederken, ne bir Prusya *junker*i ne devletin hizmetkârı ne de aynı zamanda bir Alman olduğunu reddetmekteydi. O bir Almandı, fakat bir Alman milliyetçisi değildi; hatta, (Avusturya İmparatorluğu'nun Kutsal Roma İmparatorluğu'na ait bölgelerini dışarda bırakarak, ama Prusya'nın Polonya'dan aldığı, ancak asla onun bir parçası olmayan bölgelerini dahil ederek) gerçekte ülkeyi birleştiren kendisi olsa da, muhtemelen inançlı bir 'küçük Alman' milliyetçisi bile değildi. Milliyetçilik ile ulus-devlet arasındaki ayrımın uç bir örneği, büyük bölümü 1859–60 ile 1866 ve 1870'te Savoy Kralı'nın yönetimi altında birleştirilen İtalya idi. Metternich'in çok doğru bir biçimde "sadece coğrafi bir tabir" diye tarif ettiği Alplerden Sicilya'ya dek bütün bir bölge tarihte sadece eski Roma döneminde tek bir idare altında toplanabilmişti, ondan sonra böyle bir örnek yoktu. Birleşme sırasında, 1860'ta, bölge sakinlerinin ancak %2.5'unun günlük yaşamında İtalyanca konuştuğu, geri kalanının, İtalyan devleti tarafından 1860'larda Sicilya'ya gönderilen öğretmenlerin İngilizlerle karıştırılmalarına neden olacak kadar farklı lehçeler konuşmakta oldukları tahmin ediliyordu.⁷ O tarihlerde hâlâ mütevazı bir azınlık olmakla beraber, nüfusun muhtemelen daha büyük bir yüzdesi kendilerini öncelikle İtalyan olarak düşünmüş olmalıydı. Massimo d'Azeglio'nun (1792–1866) şu nidasında şaşılacak bir yan yoktur: "İtalya'yı kurduk, şimdi sıra İtalyanları yaratmaya geldi."

Buna karşın, doğaları ve programları ne olursa olsun, 'ulus' fikrini temsil eden hareketler büyüdü ve çoğaldı. Bu hareketler çoğu zaman –hatta normal olarak–, yirminci yüzyıl başlarında ulusal programın standart (ve uç) yorumu halini alacak şeyi, yani her halk için tamamen bağımsız, teritoryal ve dilsel olarak tekbiçimli, laik –ve büyük olasılıkla cumhuriyetçi/parlamentar– bir devleti temsil etmiyorlardı.* Ancak hepsi de az çok tutkulu siyasi değişiklikler barındırmaktaydı ve onları 'milliyetçi' yapan da buydu. En gürültücü milliyetçi önderlerin fikirlerini, takipçilerinin fiiliyatta savunduğu fikirlerle karıştırmadan ve günümüzden bakıyor olmanın yol açabileceği anakronizme düşmeden, şimdi bu hareketlere bakmamız gerekiyor.

Eski ve yeni milliyetçilikler arasındaki özsel farklılığı gözden kaçırmamak gerekir; birincisi, henüz kendi devletlerine sahip olmayan 'tarihsel'

* Tam da iddialarının aşırılığıyla Siyonizm bunun açık bir örneğidir; çünkü bir ülke almayı, bir dil icat etmeyi ve tarihsel birliğini münhasıran ortak bir din pratiği içinde oluşturmuş bir halkın siyasi yapılarını laikleştirmeyi içermektedir.

ulusları değil yalnızca, uzun zaman önce bunu yapmış olanları da içermektedir. İngilizler kendilerini ne ölçüde İngiliz olarak hissediyorlardı? Bu evrede Gal ve İskoçya için özerklik isteyen herhangi bir hareket bulunmamasına rağmen, çok fazla değil. İngiliz milliyetçiliği vardı, ama adadaki daha küçük uluslar tarafından paylaşılmıyordu. Birleşik Devletler'e göç eden İngilizler, milliyetleriyle gurur duyuyorlardı; o nedenle Amerikan yurttaşı olmakta çekingen davranıyorlardı. Ama Galli ve İskoç göçmenlerde böylesi bir sadakate rastlamak olanaksızdı. İngiliz yurttaşlığı altında olduğu kadar Amerikan yurttaşı olarak da Galli ve İskoç olmaktan gurur duyabiliyorlardı, dolayısıyla Amerikan uyruğuna geçmekte hiçbir beis görmediler. Peki, Fransızlar kendilerini ne ölçüde *la grande nation*'un [Büyük Ulusun] üyeleri olarak duyumsuyordu? Bunu bilmiyoruz, ama yüzyılın başlarında yapılan baştan savma istatistikler, (Korsikalıların özel durumunu katmazsak) zorunlu askerlik hizmetinin, batıdaki ve güneydeki bazı bölgelerde bir Fransız yurttaşının ulusal görevi olmaktan çok, kabul edilemez bir dayatma olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Bildiğimiz gibi, Almanların gelecekteki birleşik Alman devletinin büyüklüğü, doğası ve yapısı hakkındaki görüşleri farklıydı; ama Alman birliği aralarından kaçınılgilendirmekteydi? Ulusal sorunun siyasi yaşamda ağırlığını duyurduğu 1848 devriminde bile, Alman köylülerini ilgilendirmedığı genel olarak kabul edilmektedir. Bunlar kitle milliyetçiliğinin ve vatanseverliğin varlığının yadsınamayacağı ülkelerdi; dolayısıyla, evrensellik ile türdeşliği doğal bir veri olarak görmenin ne denli akılsızlık olacağını kanıtıdır.

Diğer pek çok ülkede, özellikle de yeni doğanlarda, ondokuzuncu yüzyıl ortasında yalnızca söylen ve propaganda doğal bir şey gibi görülmüş olmalıydı. Buralarda 'ulusal' hareket, ulusal gazeteler ve diğer yazın ürünleriyayımlayan, ulusal cemiyetler kuran, eğitim ve kültür kurumları oluşturmaya çalışan ve daha açıktan başka siyasi etkinliklerde bulunan kendini 'ulusal' fikriyata adanmış az çok büyük kadroların ortaya çıktığı hissi ve folklorik evresinden sonra siyasileşme eğilimine girdi. Fakat, genelde bu evrede hareket, halk arasında hâlâ ciddi bir destekten yoksundu. Kitlelerle (varsa) yerel burjuvazi ya da aristokrasi arasındaki orta tabakadan ve özellikle okuryazarlardan (öğretmenler, alt düzey ruhban, kentli esnaf ve zanaatkârlar ile mümkün olduğu ölçüde hiyerarşik bir toplumda bağlı bir köylülüğün erkek çocukları arasından sıyrılarak yukarılara tırmanan kimselerden) oluşmaktaydı esas olarak. Ulusal fikre bağlı fakülteler, ilahiyat okulları ve yüksek okullardan öğrenciler, onlar için, hazır faal militanların temin edildiği bir depoydu. Devlet olarak yeniden doğmak için hemen hemen istisnasız yabancı yöneticilerin kovulmasının gerektiği

'tarihsel' uluslarda, zaman zaman milliyetçiliğin en geniş temelini, çok daha dolaysız olarak da siyasi kadroları kuşkusuz yerel seçkinler –Macaristan ve Polonya'da soyluluk, Norveç'te orta sınıf bürokratlar– sağladı (Bakınız: *Devrim Çağı*, 7. Bölüm). Küçük Baltık ve Slav halklarından pek çoğu, bu evreye daha yeni yeni giriyor olsalar da, bir bütün olarak milliyetçiliğin bu evresi, Kuzey, Batı ve Orta Avrupa'da 1848 ile 1860'lar arasında sona ermektedir.

Malum nedenlerden dolayı, bu tür hareketlere katılan son kişiler, bir halkın en geleneksel, geri kalmış ya da yoksul kesimleri, ('eğitilmiş' seçkinlerin çizdiği yoldan giden) işçiler, hizmetliler ve köylüler olacaktır. O nedenle, –çalışanların ve sosyalistlerin bağımsız partilerinin durumu dengelediği dönemler dışında– normalde milliyetçi liberal–demokrat orta tabakaların örgütlerinin etkisindeki bu kitle milliyetçiliği evresi, belli ölçüde ekonomik ve siyasi gelişmeyle bağlantılıydı. Çek topraklarında bu evre, 1848 devrimiyle başladı, mutlakçı 1850'lerde yeniden nüksetti, ama siyasi koşulların çok daha elverişli olduğu 1860'ların hızlı ekonomik ilerleme döneminde muazzam bir ilerleme gösterdi. Yerli bir Çek burjuvazisi, o zamana dek etkin bir Çek bankası kurmaya ve Prag'daki (1862'de geçici olarak açılan) Ulusal Tiyatro gibi pahalı kurumlar oluşturmaya yetecek kadar bir servet edinmişti. Bizim açımızdan daha da önemlisi, *Sokol* jimnastik klübü (1862) gibi kitlesel kültür örgütleri, şimdi taşranın her yanına yayıldı ve Avusturya–Macaristan Uzlaşması'ndan sonra gerek ulusal kitle hareketlerinin kültürel 'enternasyonalizmi'ni, gerekse yeniliği ortaya koyan bir dizi (1868–71'de 1.5 milyon kişinin katıldığı tahmin edilen yaklaşık 140⁸) açık hava nümayişi aracılığıyla siyasi kampanyalar yürütüldü. Bu tür etkinliklere uygun bir isim bulamayan Çekler, önce taklit ettikleri İrlanda hareketinden 'meeting' [toplantı] terimini aldılar.* Bir süre sonra, Çek ulusal militanlığı için doğal bir örnek oluşturan onbeşinci yüzyılın Hussçularına kadar uzanan uygun bir isim bulundu: 'Tabor'. Bu isim, onlarla tarihsel bir ilgisi olmamakla birlikte, Hırvat milliyetçileri tarafından da kendi gösterileri için kullanılmaya başlandı.

Kitle milliyetçiliğinin bu türü yeniydi ve İtalyan ve Alman hareketlerinin seçkin ya da orta sınıf milliyetçiliğinden tamamen farklıydı. Ancak, kitle milliyetçiliğinin bir başka biçimi uzun zamandır vardı: Büyük ekonomik ve siyasi sonuçlara yol açmamış olsa bile, hem daha geleneksel ve daha devrimci, hem de yerel orta sınıflardan daha bağımsızdı. Fakat, salt baskı bilincinin, yabancı düşmanlığının ve eski geleneğe bağlılığın

* "Meeting" sözcüğü, aynı zamanda Fransızlar ve İspanyollar tarafından da işçi sınıfının kitle gösterilerini ifade etmek amacıyla, ama bu kez muhtemelen İngiliz deneyiminden ödünç alınacaktır.

bir araya getirdiği köylülerin ve dağlıların yabancı 'milliyetçi' yönetime karşı ayaklanmalarını, gerçek bir imanla ve belirsiz bir etnik kimlik duygusuyla açıklayabilir miyiz? Bunu, herhangi bir nedenle modern ulusal hareketlerle bağlantılı oldukları zaman söyleyebiliriz ancak. Bu tür başkaldırıların özellikle 1870'lerde Türk İmparatorluğu'nun büyük bölümünü kasıp kavurduğu Güneydoğu Avrupa'da, ulusal olduklarını iddia eden bağımsız devletlerin (Romanya, Bulgaristan) ortaya koyduğu örnekleri yadsımak mümkün değilse de, [modern ulusal hareketlere] bağlanıp bağlanamayacakları tartışmalı bir konudur. En iyi halde, Romenler arasında olduğu gibi, dillerinin, kâh çevrelerinde yaşayan kâh iç içe yaşadıkları Slavlardan, Macarlardan ve Almanlardan farklılığına dayanan bir proto-milliyetçi bilinçten ya da Slavlar gibi, aydınların ve politikacıların ele aldığımız dönemde bir Panslavcılık ideolojisi geliştirmeye çalıştıkları belli bir 'slavlık' bilincinden söz edebiliriz;* hatta onlar arasında bile, bu dönemde bu bilince gerçeklik kazandıran gücün, Ortodoks Hıristiyanların büyük Ortodoks Rus imparatorluğuyla dayanışma duygusu olması muhtemeldir.

Ne var ki, bu türe dahil olmasına karşın, tartışmasız ulusal olan bir hareket vardı: İrlanda. Bugün İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nda varlığını sürdüren İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşlik Örgütü ('Fenianlar'), 1848 öncesi dönemin gizli devrimci kardeşlik cemiyetlerinin soyundan gelmekteydi. ve bu türün en uzun ömürlü örgütü oldu. Köylü kitlelerin milliyetçi politikacıları desteklemesinde kendi başına yeni bir şey yoktu; çünkü İrlanda'da, yabancı istilanın, yoksulluğun, baskının ve İngiliz-Protestan toprak lordları sınıfının İrlandalı-Katolik köylülük üzerindeki dayatmalarının oluşturduğu bileşim, en az politik olanları bile harekete geçirmeye yeterdi. Yüzyılın ilk yarısında kitle hareketlerinin önderleri, (küçük) İrlanda orta sınıfından geliyorlardı ve İngiltere ile ılımlı bir uzlaşma arıyorlardı (Bu amaçlarına, tek etkin ulusal örgütlenme olan kiliseden de destek gelmişti). İlk kez 1850'lerin sonlarında ortaya çıkan Fenianların yeniliği, orta sınıf ılımlılardan tümüyle bağımsız olmasında; bütün desteklerini halk kitlelerinden -hatta Kilise'nin açık husumetine rağmen, köylü kesimlerden- alıyor olmasında ve İngiltere'den (silahlı ayaklanmayla alınacak) tam bağımsızlığı bir program olarak ilk kez kendilerinin ortaya

* Panslavcılık, hem Rusya'nın muhafazakâr ve emperyal politikacılarına (çünkü, Rus nüfuzuna yayılma olanağı sağlıyordu), hem de Habsburg İmparatorluğu'nun daha küçük Slav halklarına (çünkü, onlara güçlü bir müttefik ve daha uzak bir ihtimal olmakla beraber, aynı zamanda küçük ve yaşama şansı az görünen ulusların biraraya gelmesi yerine "uygun" büyüklükte bir ulus kurma umudu sağlıyordu) hitap etti (Anarşist Bakunin'in devrimci ve demokrat Panslavcılığı, ütopyacı olduğundan hesaba katılmayabilir). O nedenle Rusya'yı uluslararası reaksiyonun ana kalesi olarak gören sol, bu ideolojiye sert bir biçimde karşı çıkmıştı.

atmasında yatıyordu. Adlarını eski İrlanda'nın kahramanlık mitolojisinden almış olmalarına karşın, (laik, hatta kilise karşıtı milliyetçilikleri, Fenian İrlandalılar için Katolik inancının bir milliyetçilik ölçütü olduğunu gizleyemese de –bugün de böyledir–) ideolojileri tamamen gelenek dışıydı. Bütün yürekleriyle silahlı mücadeleyle kazanılacak bir İrlanda Cumhuriyeti'ne yoğunlaşmaları, toplumsal, ekonomik, hatta iç siyasi programın yerini aldı; asilerin ve şehitlerin kahramanlıklarına dair efsaneler, bugüne dek böyle bir program formüle etmek isteyenlerin karşısında çok güçlüydü. Bu, 1970'lere dek varlığını sürdüren ve Ulster [İrlanda] iç savaşında 'Geçici' [Provisional] IRA'nın şahsında yeniden doğan 'Cumhuriyetçi gelenek'tir. Fenianların, sosyalist devrimcilerle ve Feniancılığın devrimci niteliğini tanıyanlarla ittifaka hazır olması, bu konuda yarılısamalara neden olmamalıdır.*

Fakat, mali desteğini, kıtlık ile İngiltere'ye karşı duyulan nefretin harekete geçirdiği İrlandalı emekçilerden sağlayan; üyelerini, Amerika ve İngiltere'deki İrlandalı göçmenlerden ve İrlanda 'kır terörü'nün eski kalelerindeki genç köylülerden ve çiftçilerden sağlayan –bugün İrlanda Cumhuriyeti'ni oluşturan bölgede neredeyse hiç endüstri işçisi bulunmuyordu–; kadrolarını, bu tür insanlarla kentli devrimci beyaz yakalı işçilerin alt tabakalarının oluşturduğu; bütün yaşamlarını ayaklanmaya adanmış önderlere sahip bir hareketin tarihsel önemini ve buradaki yeniliği azımsamamak gerekir. Bu hareket, yirminci yüzyılda az gelişmiş ülkelerin devrimci ulusal hareketlerinin habercisidir. Ancak hareket, çekirdek bir sosyalist işçi örgütünden ya da belki de ulusal kurtuluşla toplumsal dönüşümün bileşimini bu yüzyılda yenilmez bir güce dönüştürecek sosyalist bir ideolojinin ilhamından yoksundu. Bırakalım İrlanda'da sosyalist bir örgütlenmenin olmamasını, sosyalizm hiçbir yerde yoktu ve aynı zamanda toplumsal devrimciler olan Fenianlar (özellikle Michael Davitt –1846–1906–), kitle milliyetçiliğiyle taşradaki hoşnutsuzlar arasında örtük olarak her zaman var olan ilişkiyi *Land League*'de [Toprak Birliği] ancak açığa çıkarmayı başarabildiler; hatta bu bile, ancak ele aldığımız dönemin sonunda, 1870 sonları ile 1880'lerde patlak veren Tarımdaki Büyük Çöküntü sırasında olabildi. Feniancılık, muzaffer liberalizm çağında bir kitle milliyetçiliği idi. Bunun, yoksulluktan ve sömürüden kaynaklanan bütün sorunları bir ölçüde çözebileceğini umut ederek İngiltere'yi reddetmek ve baskı altındaki bir halkın devrim yoluyla tam özgürlüğünü talep etmek dışında fazla bir şey yapamadı. Hatta bu konuda bile çok fazla etkili

* Marx onları güçlü bir biçimde desteklemekte ve Fenian önderlerle yazışmaktaydı.

olamadılar; çünkü, bütün kahramanlıklarına ve fedakârlıklarına rağmen Fenianların ayaklanmaları dağınıktı (1867) ve kötü idare ediliyordu; bu tür operasyonlarda sıkça görüldüğü gibi, dramatik darbe girişimleri halktan pek az yakınlık görüyor, zaman zaman da ters tepiyordu. Katolik İrlanda'nın büyük bölümünü bağımsızlığa kavuşturacak bir güç oluşturdu; fakat bu kadarla kaldıklarından, İrlanda'nın geleceğini, onların mirasını devralacak olan orta sınıf ılımlılara, zengin çiftçilere ve küçük bir tarım ülkesinin kasaba tüccarlarına bıraktılar.

İrlanda tek örnek olmakla birlikte, ele aldığımız dönemde milliyetçiliğin en azından nüfusunu beyazların oluşturduğu ülkelerde kitlesel bir güç haline geldiği yadsınamaz. *Komünist Manifesto*'daki "işçilerin ülkesi yoktur" ifadesi, ekseriyetle sanıldığından daha az gerçekçi olmamakla birlikte, devrim geleneği (Fransa'da olduğu gibi) ulusal olduğundan ve yeni emek hareketlerinin önderleri ve ideologları (1848'de neredeyse her yerde) ulusal soruna derinlemesine bulaştıkları için, işçiler arasında siyasi bilinçle aynı anda gelişti muhtemelen. 'Ulusal' siyasi bilincin seçeneği, pratikte 'işçi sınıfı enternasyonalizmi' değil, ulus-devletinkinden çok daha küçük ölçekte bugün bile etkinliğini sürdüren ya da ulus devletle hiç ilgisi olmayan bir alt-siyasi bilinçti. Siyasi solda, uluslararası proletaryanın davası gibi ulus-üstü bağlılıklarla ulusal bağlılık arasında seçimde bulunan kimseler çok azdı. Solun 'enternasyonalizm'i, pratikte, aynı dava için savaşan başka ülkelerdeki kişilerin desteğini almak ve onlarla dayanışmak, siyasi mültecilerin durumundaysa buldukları yerde bu mücadeleye katılmak anlamına gelmekteydi. Ama Garibaldi'nin, (Amerika'da Fenianlara yardım etmiş olan) Paris Komüncüsü Cluseret gibi örneklerin ve sayısız Polonyalı savaşçının gösterdiği gibi, bu, tutkulu milliyetçi inançlarla bağdaşmayan bir durum değildi.

Aynı zamanda, hükümetlerin ve başkalarının ortaya attığı 'ulusal çıkar' tanımlarını reddetmek anlamına da gelebilirdi. Ne var ki, 1870'te 'kardeşin kardeşi öldürdüğü' Fransa-Prusya savaşını protesto edenlerin arasında yer alan Alman ve Fransız sosyalistleri, kendi anladıkları anlamda bir milliyetçiliğe duyarsız değillerdi. Paris Komünü, toplumsal özgürleşme sloganlarından olduğu kadar Jakobenlerin Paris vatanseverliğinden de destek gördü; Liebknecht'in ve Bebel'in Marksist Alman Sosyal Demokratları, ulusal programın Prusya yorumuna karşı radikal-demokratik 1848 milliyetçiliğine başvurdular. Alman işçilerini, Alman vatanseverliğinden ziyade reaksiyon öfkelenilmektedir; ve reaksiyonun en kabul edilemez yanlarından biri, Sosyal Demokratlara *vaterlandlose Gesellen* (vatansızlar) demesiydi. Böylelikle yalnızca işçi değil, iyi Alman olma hakları inkâr

edilmiş oluyordu. Öte yandan, siyasi bilincin şu ya da bu biçimde ulusal olarak tanımlanmaması neredeyse olanaksızdı. Burjuvazi gibi proletarya da, uluslararası bir olgu olarak, salt kavramsal olarak vardı. Gerçeklikteyse, ulusal devletleriyle ya da etnik/dinsel farklılıklarıyla tanımlanmış (İngiliz, Fransız ya da çokuluslu devletlerde Alman, Macar ya da Slav olarak) bir gruplar toplamı şeklinde mevcuttular; ve 'devlet' ile 'ulus'un, kurumları kuran ve uygar topluma egemen olan kimselerin ideolojisinde bir arada buldukları varsayıldığı ölçüde, devlete göre siyaset, ulusa göre siyaseti ifade etmekteydi.

III

Yine de, (uluslar devletlere ya da devletler uluslara dönüştükçe) ulusal duygular ve bağlılıklar ne kadar güçlü olursa olsun, 'ulus' kendiliğinden bir gelişim değil, yapay bir üründü. İnsan gruplarının çok eski zamandan beridir 'yabancılar'a karşı ortak olarak sahip oldukları ya da öyle sandıkları şeylerin somutlanması olmasına karşın, yalnızca tarihsel açıdan bir yenilik değildi. Gerçekte oluşturulması gerekmişti. Bu anlamda ulusal birliği dayatabilecek, esasen devletin, özellikle de devlet eğitimini, devlet istihdamını ve (zorunlu askerliği kabul eden ülkelerde) askeri hizmeti amaçlayan kurumların yaşamsal önemi bulunmaktaydı.* Gelişmiş ülkelerin eğitim sistemleri, bu dönemde çok büyük ve her düzeyde yayılma gösterdi. Üniversite öğrencilerinin sayısıysa, modern ölçütlere göre olağandışı biçimde düşük kaldı. İlahiyat öğrencilerini bir yana bırakırsak, 1870'lerin sonunda yaklaşık on yedi bin öğrenciyle Almanya başı çekmekteydi; onu, dokuz, on bin öğrenciyle İtalya ve Fransa, sekiz bin öğrenciyle Avusturya izlemekteydi.⁹ Milliyetçi baskının hissedildiği yerler dışında ve yüksek eğitime yönelik kurumların artma sürecinde bulunduğu Birleşik Devletler'de fazla bir gelişme olmadı.** Ortaöğretim, orta sınıflar arasında gelişmekteydi; ancak, devlet 'liseleri'nin demokratik ilerleyişe başladıkları Birleşik Devletler dışında, tıpkı hedef kitlelerini oluşturan yüksek burjuvazi gibi bu kurumlar da fazlasıyla seçkin kurumları olarak kaldılar (1850'de bütün bir ülkede sadece yüz kadar ortaöğretim kurumu bulun-

* Zorunlu askerlik, Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da, Belçika'da ve Avusturya-Macaristan'da uygulanmaktaydı.

⁹ 1849-1875 arasında kurulan on yediyeni üniversiteden dokuzu deniz aşırı ülkelerde (beşi Birleşik Devletler'de, ikisi Avustralya'da, diğer ikisinde Cezayir ve Tokyo'da), beşi Doğu Avrupa'da (Jassy, Bükreş, Odessa, Zagreb ve Czernowitz'de) bulunmaktaydı. İngiltere'de çok gösterişsiz iki vakıf vardı.

maktaydı). Fransa'da ortaöğretim görenlerin oranı, otuz beşte birden (1842), yirmide bire (1864) yükseldi; fakat ortaöğretimden mezun olanların sayısı -1860'ların ilk yarısında yılda ortalama ancak beş bin beş yüz kişi-, (bu rakam, topu topu doksan üçte birini oluşturdukları 1840'lardan daha iyi olmakla birlikte) askere alınanların sadece elli beşte, altmışta birini oluşturmaktaydı.¹⁰ Çoğu ülke, yanlış bir biçimde 'devlet okulları' olarak anılan tamamen özel 225 kurumda 25.000 çocuğun okuduğu İngiltere gibi tamamen eğitim öncesi ya da eğitimin sınırlı olduğu ülkelerle, *gymnasiasında* 1880'lerde çeyrek milyon öğrencinin bulunduğu eğitime aç Almanlar arasında bir yerlerde bulunmaktaydı.

Fakat en büyük ilerleme, amacı, genel rızaya uygun olarak yalnızca okuma yazmanın ve aritmetiğin esaslarını öğretmek olmayıp, daha da önemlisi (ahlak, vatanseverlik vs. gibi) toplum değerlerini aşılacak olan ilkokullarda meydana geldi. Bu, laik devletin o zamana dek ihmal ettiği bir alandı ve İngiltere'de devlet ilköğretim sisteminin 1867 tarihli Reform Yasası'ndan üç yıl sonra kurulmasından ve Fransa'da bu sistemin Üçüncü Cumhuriyet'in ilk on yılında devasa bir gelişme göstermesinden de anlaşılacağı gibi, söz konusu gelişme kitlelerin siyasi yaşama girişleriyle yakından bağlantılıydı. İlerleme gerçekten göz alıcıydı: 1840 ile 1880'ler arasında Avrupa'nın nüfusu %33 artarken, okula giden çocukların sayısı %145 arttı. Okullaşma oranının iyi sayıldığı Prusya'da bile ilkokulların sayısı, 1843 ile 1871 arasında %50 arttı. Ancak bu, ele aldığımız dönemde okul çağına gelmiş nüfusta en hızlı artışın (%460) yaşandığı İtalya'nın eğitimdeki geri kalmışlığından kaynaklanmıyordu. Birleşmeyi takip eden on beş yılda ilkokul çocuklarının sayısı ikiye katlandı.

Gerçekten de, yeni kurulmuş ulus-devletler için bu kurumların yaşamsal önemi vardı; çünkü, ancak onlar sayesinde (daha önce özel çabalarla oluşturulmuş olan) 'ulusal dil', bir halkın en azından belli amaçlar için kullandığı yazılı ve sözlü bir dil haline gelebilirdi.* Bu anlamda, yine ulusal hareketlerin, 'kültürel özerklik' kazanma, yani devlet kurumlarının ilgili bölümünü denetimleri altına alma, örneğin okul eğitiminin kendi dillerinde yapılmasını, kendi dillerinin idari amaçlarla kullanılmasını sağlama mücadelelerinde de yaşamsal önemi vardı. Mesele, kendi lehçelerini ana babalarından bir biçimde öğrenmiş ümmiler üzerinde etki sahibi olunması olmadığı gibi, azınlık halkların geçerli dil olan egemen sınıfın diline *en bloc* [bütün olarak] asimile edilmeleri de değildi.

* "Kitle iletişim araçları" -yani bu evrede basın-, ancak standart bir dilde kitlesel boyutta okuryazar olan bir kamu yaratıldığında böyle bir şey mümkün olurdu.

Avrupalı Yahudiler, adadillerini (ortaçağ Almancasından türemiş olan Yiddiş diliyle ortaçağ İspanyolcasından türemiş Ladino dili) kendi aralarında *Mame-Losche* (ana dil) olarak sürdürüyor olmaktan hoşnuttular; Yahudi olmayan komşularıyla iletişim kurarken gerekli deyimleri araya sokuyorlardı; birer burjuva haline geldiklerindeyse, eski dillerini bırakarak yerine çevrelerinde hangi aristokrat ve orta sınıf bulunuyorsa (İngiliz, Fransız, Polonyalı, Rus, Macar, ama özellikle Alman) onun dilini kullanıyorlardı.* Fakat bu evrede Yahudiler, milliyetçi değildiler; ulusal bir toprağa sahip olmamalarının yanında 'ulusal' bir dile bağlanmaya önem vermemiş olmaları da, pek çok insanda Yahudilerin bir 'ulus' olamayacağı düşüncesini uyandırmaktaydı. Öte yandan bu mesele, geri ve ast halklar arasından doğan eğitimli seçkinler ve orta sınıf için yaşamsaldı. Çek örneğinde olduğu gibi, mecburen sahip oldukları ikidillilik vasıfları, fiiliyatta onlara Bohemya'daki tek dilli Almanlar karşısında bir mesleki üstünlük sağladığında bile, 'resmi' dili doğal olarak konuşanların önemli ve saygın mevkilere ulaşmada ayrıcalıklı olmalarından en fazla küskünlüğe kapılanlar bunlardı. Bir Hırvatın Avusturya ordusunda subay olmak için küçük bir azınlığın dili olan İtalyancayı öğrenmesi neden gereksindi ki?

Ancak ulus-devletler kuruldukça, ilerici uygarlığa özgü meslekler ve devlet görevleri çoğaldıkça, örgün eğitim yaygınlaştıkça ve her şeyden önce göç olgusu kırsal nüfusu kentileştirdikçe, bu küskünlükler de giderek daha genel bir yankı buldu. Çünkü okullar ve diğer kurumlar, bir eğitim diliyle birlikte aynı zamanda bir kültür, bir ulusallık da dayatmaktaydı. Yerleşmenin türdeş bir örüntü sergilediği bölgelerde böyle bir sorun yaşanmadı: 1867 tarihli Avusturya anayasası, 'ülkenin dili'nde temel eğitim verilmesini kabul etti. Ama o zamana dek Alman kentlerine göç eden Slovenler ya da Çekler, okuryazar olmanın bir bedeli olarak neden Alman olmak zorunda kalsınlardı? Azınlık bile olsalar kendi okullarını kurma hakkı istediler. Bunun yanında, Almanları çoğunlukken ufacık bir azınlık konumuna indiren Praglı ya da Ljubljanalı (Laibach) Çeklerin ve Slovenlerin neden yabancı bir dilde sokak adlarıyla ve yerel düzenlemelerle burun buruna gelmesi gereksindi? Habsburg İmparatorluğu'nun Avusturyalı yarısının siyasi yaşamı, yönetimi çokuluslu biçimde düşünmeye zorlayacak kadar karmaşıktı. Peki, ya diğer yönetimler okullaşmayı (ulus oluşturma'nın bu en güçlü silahını) diğerlerini sistemli bir biçimde macarlaştırmak, almanlaştırmak ya da italyanlaştırmak için kullanırlarsa ne olacaktı?

* Yiddiş ve Ladino dillerini standart bir edebiyat dili haline getirme hareketi, ilk kez bu yüzyıl ortasında başladı ve daha sonra, Yahudi milliyetçiliği (Siyonizm) tarafından değil, Yahudi devrimci (Marksist) hareketler tarafından sürdürülecekti.

Milliyetçiliğin paradoksu; kendi ulusunu oluştururken, otomatik olarak, soğurulmayla [asimilasyon] aşağı-olmak arasında seçim yapmaya zorlanan kişilerin karşı-milliyetçiliğine yol açmasında yatıyordu.

Liberalizm çağı, bu paradoksu kavrayamadı. Aslına bakılırsa, onay verdiği, kendi cisimleşmesi olarak gördüğü ve uygun durumlarda da etkin biçimde desteklediği 'milliyet ilkesi'ni anlamadı. Çağdaş gözlemciler, milletler ile milliyetçiliğin henüz tam olarak oluşmadığını, peltemsi bir yapısı olduğunu varsayarken ya da öyleymiş gibi davranırlarken, kuşkusuz haklıydılar. Örneğin Amerikan ulusu, Atlantik'in karşı kıyısından göçeden milyonlarca Avrupalının, anayurtlarına olan siyasi bağlılıklarını ve ana dil ile kültürlerine resmi statü tanınması iddialarını terk edecekleri varsayımına dayanmaktaydı. Birleşik Devletler (ya da Brezilya veya Arjantin) çokuluslu olamazdı; göçmenleri kendi ulusları içersinde soğurmaları gerekiyordu. Göçmen toplulukları, yeni dünyanın 'erime potası'nda kimliklerini kaybetmemiş, bilinçli ve gururlu İrlandalılar, Almanlar, İsveçliler, İtalyanlar vs. olarak kalmış, hatta böyle bir bilinç ve gurur edinmiş olsalar bile, bizim ele aldığımız dönemde olan buydu. Göçmen toplulukları, (Amerikalı İrlandalıların, İrlanda'nın siyasi yaşamında sahip oldukları gibi) köklerinin bağlı bulunduğu ülkeler için önemli ulusal güçler haline de gelebilirlerdi; ama Birleşik Devletler'de, esas olarak yerel seçimlerde aday olanlar için büyük önemleri vardı. Prag'daki Almanlar, tam da mevcudiyetleri dolayısıyla Habsburg İmparatorluğu için büyük siyasi sorunlar yarattılar; oysa Cincinnati ya da Milwaukee'deki Almanlar, Birleşik Devletler için bu tür sorunlar yaratmadılar.

O nedenle milliyetçilik, hâlâ burjuva liberalizmi çerçevesinde kolayca çekip çevrilebilir ve onunla uyuşabilir bir şey gibi göründü. Uluslardan oluşan bir dünyanın liberal bir dünya olabileceği ve liberal bir dünyanın da uluslardan meydana gelebileceğine inanılmaktaydı. Gelecek, bu ikisi arasındaki ilişkinin bu denli basit olmadığını gösterecekti.